RESEARCH FOCUS
xalqaro ilmiy jurnali
hamkorligida

DOI
10.66073/ReFocus-Conf/0910175

QR-kod maqolaning DOI sahifasini ochadi

SAHIFALAR 877–879
TIL Qoraqalpoq

IQTIBOS UCHUN
Kurbanbaeva Guli-Bonu Xaytbaevna. Qaraqalpaq folklorındağı mifologiyalıq qatlamlar hám Jalǵas Xoshniyazovtıń ilimiy-teoriyalıq kózqarasları // «O‘zbekiston olima ayollarining mamlakat taraqqiyotiga qo‘shayotgan hissasi» mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari (Nukus, 2026-yil 9–10-oktyabr). – Nukus, 2026. – B. 877–879. – DOI: https://doi.org/10.66073/ReFocus-Conf/0910175

QARAQALPAQ FOLKLORINDAĞI MIFOLOGIYALIQ QATLAMLAR HÁM JALǴAS XOSHNIYAZOVTIŃ ILIMIY-TEORIYALIQ KÓZQARASLARI

Kurbanbaeva Guli-Bonu Xaytbaevna
Qaraqalpaq mámleketlik universiteti magistrantı
banukurbanbaeva1@gmail.com

Annotaciya: Usı maqala qaraqalpaq xalıq awızeki dóretpelerinde, ásirese ápsana-ráwiyatlar hám qaharmanlıq dástanlarında ushırasatuǵın mifologiyalıq qatlamlardı, obrazlar hám miflik motivlerdiń kórkem-estetikalıq xızmetin úyreniw máselesi sóz etilgen. Maqalada mifologiyanıń xalıq oy-sanası hám kórkem pikirlewinde tutqan ornı analiz etilip, qaraqalpaq folklortanıwı iliminde bul janr boyınsha pikir bildirgen belgili alım Jalǵas Xoshniyazovtıń ilimiy miynetleri hám kózqaraslarına ayrıqsha dıqqat qaratıladı.

Tayanısh sózler: Mif, mifologiya, dástán, ápsana hám ráwiyatlar, miflik motiv, miflik obraz, miflik syujet.

Mif (grekshe *mythos* — ráwiyat, ápsana) — insaniyat áyyemgi dúnyatanıwınıń hám ruwxıy mádeniyatınıń eń dáslepki forması esaplanadı. Dúnyanıń payda bolıwı, insannıń kelip shıǵıwı, tábiyat qubılısları, qudaylar hám ápsanalıq qaharmanlar haqqındağı áyyemgi túsinikler miflerdiń tiykarın quraydı. Áyyemgi adamlar ózi túsine almağan tábiyiy qubılıslardı (mısalı: shaqmaq, jańbır, kún hám túnniń almasıwı, ólim hám ómir) sırlı kúnler menen baylanıstırıp, olardı tiykarǵı ruwxıy kúshler sıpatında kórgen. Sonlıqtan, mif tek ǵana ádebiy miyras emes, al áyyemgi insannıń filosofiyası, diniy túsinigi, tariyxıy yadı hám kórkem poyeziyası birikken ulıwma xalıq ǵáziynesi bolıp tabıladı.

Erte dáwir mifleri ǵayrıtábiyiy túsiniklerden ibarat bolǵanı menen, olar biziń dáwirimizge shekem sol dáslepki payda bolǵan halında jetip kelmegen. Olar dáwirlik, jámiyetlik basqıshlardıń túrli-túrli sınaqlarınan ótip ózleriniń mazmunlarında tek ǵana arxaikalıq syujetlerdiń ayrım qaldıqların ǵana saqlap qalǵan bolıwı múmkin. [1; 27-bet]

Miftiń ádebiyattağı hám folklordağı ornı júdá joqarı. Dúnya ádebiyattanıwında miftiń tábiyatın, olardıń xalıq awızeki dóretpelerindegi izlerin izertlew boyınsha úlken ilimiy jumıslar alıp barılǵan. Folklortanıwshı hám etnograf alımlar mifologiyanıń túp-tamırın úyreniw arqalı xalıqtıń áyyemgi dúnyatanıw modelin (kartinasın) qayta tiklewge háreket etken.

Qaraqalpaq folklorı hám ádebiyattanıwı iliminde de mifologiya máseleleri óziniń arnawlı izertlew obyektine aylanǵan. Ásirese, qaraqalpaq xalıq awızeki dóretpelerindegi (dástánlar, ápsanalar, ráwiyatlar, erteklerdegi) mifologiyalıq qatlamlardı úyreniwde bir qatar belgili folklorist hám ádebiyattanıwshı alımlardıń miynetleri ayrıqsha orın tutadı.

Qaraqalpaq ádebiyattanıwı iliminde miftiń tábiyatın, olardıń dástanlardağı hám epikalıq shıǵarmalardağı kórinislerin izertlewde N.Dáwqaraev, Q.Maqsetov, K.Mambetov, S.Bahadırova sıyaqlı izertlewshiler menen bir qatarda Jalǵas Xoshniyazovtıń da ilimiy izertlewleri hám pikirleri ayrıqsha áhmiyetke iye. Jalǵas Xoshniyazov óziniń ilimiy miynetlerinde qaraqalpaq folklorındağı, ásirese, qaharmanlıq dástánlar hám kórkem prozadağı mifologiyalıq motivlerdi, obrazlardı hám olardıń kórkem-estetikalıq xızmetin tereńnen analiz etken alımlardıń biri esaplanadı.

J.Xoshniyazov «Qaraqalpaq xalıq prozası janrlarınıń atamaları hám kriteriyaları máseleleri» degen maqalasında “mif” janrına óz aldına dıqqat awdaradı. Bunda qaraqalpaq folklorın klassifikaciyalawda qaraqalpaq xalıq prozası janrların terminlik jaqtan anıqlawda N.Dáwqaraev, Q.Maqsetov, S.Bahadirova hám T.Qanaatovlardıń “mif” terminine bergen pikirlerin aytıp ótedi.

J.Xoshniyazovtıń ilimiy kózqarasına muwapıq, miflerde diniy baslamalarǵa orın ajıratılmaǵan. Mısalı, “jaratıwshı (quday emes) adamdı topıraqtan jaratqan” degen túsinikte, yamasa juldızlardıń (ulıwma aspan deneleriniń) payda bolıwı haqqındağı gúrrińlerde, dáslepki adamlardıń áwlad bası Adam ata, Hawa ene haqqındağı gúrrińlerde, mádeniy qaharmanlar-Nuw, Sulayman haqqındağı áńgimelerde hátteki totemlik mazmundağı miflerde haqıyqat, oǵırı káramatlı qásiyetlerge iye diniy qaharmanlar qatnaspaydı. Eger bul atalıp ótilgen miflerden diniy xarakterdegi obrazlar orın alǵan jaǵdayda da ol mifke sońǵı jámiyetlik tásir nátiyjesinde qosılǵan qatlam esabında túsiniledi. Buǵan mısal retinde alım “Avesto”, “Eski túrk jazıwları”, “Shaxnama” sıyaqlı jazba dereklerde tirishiliktiń baslanıw sebepshileri kózge kórinbes qudaylar emes, al, real óz ortalıǵında bar materiallıq, zoomorflıq yamasa antropomorflıq obrazlardıń tiykar etip alǵanlıǵın keltirgen. [2; 54-bet]

Solay etip, J.Xoshniyazov miflerdi dúnyadağı barlıq payda bolıwlardıń sebeplerin túsindiriwshi kórkem dóretpe sıpatında bahalap, olardı tómendegi túrlerge bólip kórsetedi:

1. Álemniń jaratılısı haqqında mifler.
2. Kosmogoniyalıq mifler (aspan deneleriniń Temir-qazıq, Sholpan, Úrker, Jeti qaraqshı hám t.b. payda bolıwına derekli mifler).
3. Zoomorflıq mifler (adamnıń, urıwlardıń, qáwimlerdiń túp babalarınıń haywanlar, quslar bolıwı haqqındağı mifler).
4. Antropomorflıq mifler (Adam ata, Hawa ene, Nux payǵambar, Sulayman patsha haqqındağı mifler).
5. Esxatologiyalıq mifler (tirishiliktiń tawsılıwı, aqırzaman haqqındağı, dúnyanıń aqıbeti haqqındağı mifler).

Mifler ilimiy izertlewlerde hár túrli klassifikaciyalanadı. Biraq olardıń barlıǵında da bolmıs qubılıslarınıń qalay payda bolǵanlıǵın anıqlawshı hám túsindiriwshi faktorlar basım orın iyeleydi. Sonlıqtan, biz de qaraqalpaq xalıq miflerініń maǵlıwmatları tiykarında onı usınday túrlerge ajıratıwdı maqul kórdik. [Хошниязов Ж. 3:20]

“Mif” túsinigиniń “ápsana”, “ráwiyat” dep belgileniwi shártli xarakterge iye dep esaplaymız. Sebebi, mifler ápsana hám ráwiyatlardı payda etiwshi, olardı

DOI 10.66073/ReFocus-Conf/0910175

bayıtıwshı qásiyetlerge iye bolıwı menen bir qatarda ol jeke ózgeshelikleri menen de daralanıp turadı. [1; 18-bet]

Juwmaqlap aytqanda, mif — insaniyat ruwxıy mádeniyatınıń hám kórkem oy-sanasınıń eń áyyemgi tiykarı bolıp, ol xalıqtıń dúnyatanıwın, etnikalıq tariyxın hám estetikalıq kózqarasların ózinde sáwlelendiredi. Qaraqalpaq folklortanıwı iliminde miftiń tábiyatın, olardıń kórkem shıǵarmalardaǵı ornın hám transformaciyalanıw procesin izertlewde alım Jalǵas Xoshniyazovtıń ilimiy kózqarasları ayrıqsha áhmiyetke iye. Qaraqalpaq xalıq awızeki dóretpelerinde, ásirese ápsana-ráwiyatlar menen eposlarda saqlanıp qalǵan miflik motivler hám obrazlar milliy mifologiyamızdıń qanshelli bay hám tereń qatlamlarǵa iye ekenligin kórsetedi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Хошниязов Ж. Мифлер ҳәм дәстанлар: генезиси, спецификасы, дәўирлик қатламлары. Ташкент, 2022.

2. Хошниязов Ж. Қарақалпақ халық прозасы жанрларының атамалары ҳәм критериялары мәселелери// ӨзРИАҚҚБ Хабаршысы. - Нөкис, 2013. - Б. 51-55.

3. Хошниязов Ж. Миллий руухый дүньямыздың сағалары. Нөкис. "Қарақалпақстан", 2007.

DOI 10.66073/ReFocus-Conf/0910175